

“WALL-E” Filminin Çevre Etiği Açısından Değerlendirilmesi

Gülsüm TURHAN ¹

Özet

Andrew Stanton’un yönetmenliğini yapmış olduğu “Wall-e” filmi 2008 yılında izleyicisiyle buluşmuştur. Film sanayileşmenin, aşırı tüketimin, kaynakları düzensiz kullanmanın zamanla çevreye nasıl zarar verdiğini oldukça başarılı bir şekilde izleyiciye yansıtmıştır. Dünya nüfusunun artması ve sanayileşme gibi nedenlerden dolayı yaşayacak alan sorunu, kaynak tüketimi, çevre sorunları gibi pek çok problem ortaya çıkmıştır. Bu sorunların gittikçe artmasıyla dünyanın insanlar için artık yaşanmaz bir yer olacağı tahmin edilmektedir. Dünyanın gelecekte yaşanamaz hale dönüşeceği düşüncesiyle birlikte dünya haricindeki diğer gezegenlerde yaşam arayışına girilmiştir.

İnsanoğlu 2020’li yıllarda Mars’ta olma hayali kurmaktadır. Özellikle bu istek Mars yüzeyinde donmuş su bulunmasıyla birlikte artmış ve bulunan bu suyun tuzlu su olması insanlığın daha da lehine işlemiştir. Uzay oteli ve uzayda koloniler kurma fikri, hatta uzayda şifalı otlar, taze fasulye, domates, pırasa ve dahası tahıl yetiştirme çalışmalarına bilim insanlarını yöneltmiştir. Çevre ile ilgili bu tür problemler ve gelişmeler günümüzde çevre etiğinin önemini artırmıştır. Bizim bu makaledeki amacımız “Wall-e” filmini çevre etiği ve çevre sorunları açısından ele alıp değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler

Çevre
Çevre Etiği
Çevre Kirliliği
Film

The Evaluation Of The Movie “WALL-E” With Regard To Environmental Ethics

Abstract

The movie Wall-e directed by Andrew Stanton met his audience in 2008. The film has successfully reflected in the audience how the industrialism, over-consumption, and irregular use of resources damage the environment over time. With the increase of the world population and with the industrialization, many problems such as living area problem, resource consumption, environmental problems have come along with it. It is estimated that these problems will

Keywords

Environment
Environmental Ethics
Environmental Pollution
Movie

¹ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, gulsumturhan15@gmail.com

increase further in the future, and as a result, people have been searching for other planets excepting the world to live in the future. Mankind dreams of being on Mars in 2020s. Especially, this demand has increased with the presence of frozen water on the surface of Mars, and the presence of this water in salt water has further favored mankind. The idea of setting up a space hotel and a colony in space led scientists to work on growing cereals, fresh beans, tomatoes, leeks and more, even in space. Today such environmental problems and developments have increased the importance of environmental ethics. Our aim in this article is to deal with and evaluate The Movie Wall-e in terms of environmental ethics and environmental problems.

GİRİŞ

Çevre konusu günümüzün ve geleceğimizin meseledir. Her bir canlının sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı vardır. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasıyla birlikte insanlar bu hakkın sadece kendilerine özgü olduğunu düşünüp diğer canlıların yaşam hakkını yok saymışlardır. Kapitalist sistemle birlikte başlayan tüketim çılgınlığı insanları bir emanet ve nimet olarak verilmiş doğayı sömürmeye yöneltmiştir. İnsanların doyumsuzluğu kendi yaşamlarını ve geleceklerini tehlikeye atmasına neden olmuştur. Çevre sorunlarının artmasıyla birtakım önlemler alma çabası başlamıştır. Ülkeler önce kendi içlerinde önlemler alsalar da bunun yetersiz olduğu ve önlemlerin küresel anlamda alınması gerektiği artık net bir şekilde anlaşılmıştır. Bu çalışmada mevcut çevre sorunları ele alınıp, çevre etiği, çevre etiğinin işlevi, çevre etiğinin ele aldığı merkeze alışlar hakkında bilgi verilecektir. Günümüz çevre sorunlarından yola çıkarak gelecekte bizi bekleyen tehlikeler, bu tehlikelere karşı günümüzde yapılan teknolojik çalışmalar ve alternatif yaşam alanları oluşturma çalışmaları betimsel bir şekilde incelenecektir. Görsel medyanın insanlar üzerindeki etkisi düşünüldüğünde çevre sorunları gibi sosyal meselelerin insanlara öğretiminde görsel medyadan yararlanmak bize büyük fayda sağlayacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada görsel bir olayın çevre etiği açısından çözümlemesi yapılacaktır. Dünyayı kirleten, hunharca tüketip yaşanmaz hale getiren insan, yaşayacak başka bir gezegen arayışına çoktan girmiştir. Dünyanın yaşanmaz hale gelmesi durumunda yaşayacak yeni bir gezegen bulan insan, Dünya'daki mutluluğu, doğal güzellikleri bu gezegende bulabilecek mi? Böyle bir yaşam için Dünya'yı kirletmeye değer mi? Wall-e filmi bu sorulara göre çözümlenerek Dünya'ya alternatif olarak uzayda yaşam arayışları değerlendirilecektir.

Çevre ve Çevre Sorunlarının Kısaca Betimi

İnsan doğduğu andan itibaren bir çevrenin içinde yer almaktadır. Peki bu çevre nedir? İnsanlar için nasıl bir hayati önem taşımaktadır? Neler bizim çevremizi oluşturmaktadır? Çevre sorunları nelerdir? Bu soruları tartışmaya kısa bir tanımla başlayabiliriz. Çevre, insanlar ve canlıların içinde yaşadıkları tabii ortamdır. İnsanın çevresini evi, arabası, soluduğu hava, içtiği su, diğer bütün canlılarla paylaşılan denizler, göller, nehirler, dağlar, ormanlar gibi tüm yaşanan alanlar oluşturur. "Çevre; insan veya başka bir canlının yaşamı boyunca ilişkilerini sürdürdüğü dış ortamdır. Hava, su ve toprak bu çevrenin fiziksel unsurlarını, insan, hayvan, bitki ve diğer mikroorganizmalar ise biyolojik unsurları teşkil etmektedir (Yapıcı, 2011, s. 12)." Şu halde içinde yaşadığımız, içinde doğduğumuz dünya bize bütün özellikleriyle yaşam alanı oluşturmaktadır. Bizim için çevrenin hayati önemi burada başlamaktadır. İnsanlar kendilerine yaşam alanı oluşturan çevreyi umursamayarak

tüketmişlerdir ve bu olumsuz tutum devam etmektedir. Doğa insanların yaşamlarını sürdürmeleri için insanlara verilmiş büyük bir nimettir. İnsanlar zaman içinde doğadan bu ihtiyaçlarını karşılarken doğanın kendilerine verilmiş bir nimet olduğunu unutmuslardır. İnsanlar kendilerine karşı cömert olan doğadan hep daha fazlasını istemişlerdir ve zarar vermeye başlamışlardır. Çevre sorunlarının her ne kadar tarihin bilinen her döneminde olduğu düşünülse de yaygın bir şekilde modern dönemde, özellikle de ikinci dünya savaşı sonrasında arttığı gözlenmiştir. 1950'lerden sonra özellikle küresel ısınma dünya için çok ciddi bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır (Keskin, 2014, s. 188). Küresel ısınma ile ilgili yapılan yüzlerce çalışmada iklim değişikliklerine karşı ekosistemlerin, bitkilerin ve hayvanların tepkileri belirlenmiştir. Bu çalışmalarla iklim değişikliğinin ekosistem üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak birçok etkisi görülmüştür. Örneğin bitkilerin çiçek açma zamanları sıcaklardan dolayı daha önce bir tarihte gerçekleşmekte ve bu da bahar mevsiminin erken gelmesine neden olmaktadır. Yine sıcaklıklardaki bu değişimler bitkilerin ve hayvanların hayatta kalmalarını ve üremelerini etkilemektedir. Yine küresel ısınma deniz suyu seviyesinin artmasına neden olmaktadır ve denizlerde yaşayan mikroorganizmalar ve ekosistem bundan büyük bir zarar görmektedir (Committee on Ecological Impact of Climate Change, [CEICC], 2008). Çevre sorunlarının ve kirliliğin bu derece artışı insanlar ve diğer canlıların geleceği için büyük tehlike oluşturmaktadır. Bu tür sorunlar sonucunda bitki ve hayvan türlerinin yok olması ile karşı karşıya kalmaktayız. Türlerin yok olmaları da insanların geleceği için büyük bir sorundur. Geleceğimiz için böylesine tehlikeli olan çevre sorunlarını küresel çevre sorunları veya yerel çevre sorunları olarak iki boyutta değerlendirebiliriz. Küresel boyutta olan çevre sorunları asit yağmurları, ozon delinmesi, sera etkisi gibi tüm insanlığı ilgilendiren sorunlar; yerel boyutta olan çevre sorunları su, hava, toprak kirliliği gibi sadece o bölge insanlarını etkileyen kirliliklerdir (Çelik & Demirarslan, 2014, s. 204). Yerel boyuttaki çevre sorunları sadece o bölgeyi etkiliyor gibi görünmektedir. Herhangi bir bölgede ortaya çıkan çevre sorunu önlenmediği takdirde zamanla o bölgenin sorunu olmaktan çıkmaktadır ve böylelikle bu bölgenin etrafındaki bölgelere de sorunun yayılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu tür kirliliğe maruz kalan her bölgenin komşu bölgeye de sorunu sıçratmasıyla çevre sorunları küresel boyuta ulaşmaktadır. Daha önceleri çevre canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için bir unsurken; çevre sorunları ile birlikte çevrenin kendisi ve devamlılığı engellenmiştir. Çevre sorunları incelendiğinde artık yerel boyutta çözülemeyecek durumdadır. Bu sorunlar sadece insanlığı değil, bütün canlı türlerini ve dünya yaşamını tehdit etmektedir, çevre sorunları artık mikro boyuttan makro boyuta geçerek dünyanın geleceğini tehdit eden küresel felaketler haline almıştır (Kaypak, 2013, s. 20). Bu küresel felaketlerin bedelini bütün insanlık ödemektedir. Gelişmiş ülkelerin atıklarını gelişmemiş ülkelere bırakması sonucu gelişmemiş ülkeler kirlenmektedir. Gelişmemiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin doğaya verdiği zararlardan fazlasıyla etkilenmektedirler.

Günümüz açısından çevre kirliliğini ele aldığımızda çevre sorunlarına birçok yönden çözüm bulunması gerekmektedir. Çevre kirliliği ile ilgili bölgesel önlemler kısmen faydalı olacaktır; ama asıl ele alınması gereken global çözümlerdir. İnsan varoluşunu ve varlığını doğal çevreye borçludur. İnsan ekosistemin bir parçası olarak diğer bütün canlılar gibi ekosistemi etkilemektedir. Toprağın, suyun, havanın, bitkilerin ve aynı ekosistemin paylaştığı diğer canlılar üzerinde, insan ihtiyaçlarının karşılanması doğrultusunda kullanılmaması çevre sorunlarına neden olmaktadır. İhtiyaçlarımız haricinde fazla tüketim kirliliğin nedenlerinden biridir. Tüketim toplumunda insanların en belirgin özelliği sürekli

tüketmesidir. İnsanlar yaşamak için tüketmek yerine, tüketmek için yaşar hale gelmişlerdir. Tüketim toplumunda, bireylerin tüketimleri, kendilerine yeni bir yaşam biçimleri olabilme duygusunu hayata geçirmeyi öngörmektedir. İnsanlar, tüketerek ya da satın alarak çok şeye sahip olma ve dolayısıyla bu şekilde var olduğu yanılığın düşmektedirler (Durak & İrgat, 2014, s. 1159). Kapitalizmin küresel alanda yaygınlaşması ile çevre sorunları ortaya çıkmıştır. İnsanlar için kazanmak, tüketmek, haz ve güç insani varoluşun en önemli unsuru olarak görülmüştür. Bütün bunların sonucunda insanlar, dünyayı çevre sorunları ile baş başa bırakmışlardır.(Keskin, 2014, s. 177). İnsanların ilk zamanlar sadece doğadan yararlanırken zamanla insan nüfusunun artması, insanların rahatlarına daha fazla önem vermeye başlaması, tüketimin ihtiyaç olmaktan çıkıp insan nefsinin tatmin etme aracı haline gelmesi çevre sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. "Postmodern insan, kendi doğasına ve çevreye karşı etik değerlerine yabancılaşması, tüketim tutkusu sonucu, her canlıda var olan fitri bir özelliği kendi neslini devam ettirme ve koruma içgüdüsünü de kaybetme durumu ile karşı karşıya gelmektedir (Durak & İrgat, 2014, s. 1160)." Tüketim konusunda doyumsuz olan insan bu doyumsuzluğunun önüne geçemezse hem günümüz insanı hem de gelecek nesiller için bu tehlikeli olacaktır. Burada sadece günümüz insanından ya da gelecek nesillerden bahsetmek yetersiz kalacaktır. Çünkü insan kendisinden başka doğada bulunan canlılara karşı da sorumludur. Bu sorumluluk insanın ön plana çıkarılmasıyla unutulmuştur. Çevre sorunu, insanların ahlaki başarısızlığıdır. Doğa bize emanet edilmiştir ve biz onu koruyamamaktayız. İnsanlar ve bütün canlılar çevre denen bu ortak beden içinde yaşamaktadırlar. Bizim yapmış olduğumuz eylemler diğer bütün canlıları da etkilemektedir. Yok olan bir doğa, çevre ve hayat ahlaki huzursuzluğun nedenidir. Burada önemli olan insanın çevreyle nasıl bir ilişki kurduğu meselesidir. Burada karşımıza şu soru çıkmaktadır: İnsan çevreye araçsal bir değerle mi, yoksa içsel bir değerle mi yaklaşmaktadır (Sambur, 2014, s. 261)? Çevreye araç olarak bakmak insanların amaçları doğrultusunda doğayı kullanması anlamında iken; çevreye bizatihi bir değer olarak bakmak doğayı başka amaçların gerçekleştirilmesine yarayan bir araç olarak görmemek anlamına gelmektedir.

Çevre Etiği ve İşlevi

Biz insanlar çevre sorunlarının olası çözümlerini çok boyutlu olarak düşünmekteyiz. Örneğin hava kirliliğini ele aldığımızda onun zararları, sebep olan nedenler ve çözüm yolları, ekonomiye olan etkileri hakkında uzun uzun konuşabilmekteyiz. Estetik değerlerin kaybedilmesi, temiz gökyüzü ve büyük manzaraların erozyonu gibi birçok meseleyi ele alabiliriz. Bunlara karşı mümkün olabilecek çözümler düşünebiliriz; kamusal kampanyalar, tutum değiştirmeye yönelik çözümler, karbon vergileri alternatif teknolojilerin geliştirilmesi gibi. Kısacası çevre sorunlarının doğası, nedenleri ve çözümleri hakkında birçok neden ve çözüm bulabiliriz (Jamieson, 2008, s. 23). Çevre sorunlarını çözüme ilk etapta bir takım yasal ve teknolojik önlemlerle sorunların çözülebileceği düşünülmüştür. Yasal önlemler ya da teknolojik önlemler kısmen yeterli olsa da çevre sorunları devam etmektedir. Çevre sorunlarına çözüm arayışında sadece teknolojiyle sınırlı kalmayıp diğer çözümlerini de ele almamız gerekmektedir. Bu şekilde bir yaklaşım konuya bütüncül bakmamızı da sağlayacaktır. Yasal ve teknolojik önlemlerin yanında çevre kirliliği meselesinde sorunun ahlaki boyutu, eğitim boyutu, dini, felsefi, estetik boyutu da en azından alınabilecek teknik önlemler kadar önemlidir. Bu sorunların çözümünde bu önlemlerden biri ya da ikisi ele alınmıştır ve bütüncül değerlendirme yapılmayınca sorunun çözümü hep eksik kalmıştır. Çevre problemleri, insan-sosyal çevre-doğal çevre ekseninde daha derinlemesine ve ahlaki

referanslar dikkate alınarak çözümlenmelidir. Bir çevre felsefesi ve çevre ahlaki oluşturmada ahlak felsefesinin yeri çok önemlidir. Bu tür sorunların çözümünde sadece teknolojik önlemler ve yasal düzenlemelerle yetinmeyip, konunun ahlaki boyutu da ele alınmalıdır (Payam, 2014, s. 1001). İnsanların çevreye verdiği zararlar bilim çevrelerinde tartışılırken, etiğe özel bir atıf yapılır. Çevreyi koruma ve etiği birlikte almak felsefi ve ekolojik açıdan bizim faydamıza olacaktır. Bu faydalardan birisi çevre etiğidir. Çevre etiği, insanların doğa ve çevre arasındaki ilişkilerini sistemli bir şekilde incelemektedir. Çevresel sorunlar daha çok insanın merkeze alınmasıyla ortaya çıkmıştır, oysaki özlenen bir çevre etiği, insanın dışında, diğer doğal nesnelere karşı bir sorumluluğumuz olduğuna da vurgu yapar (Yasa, 2015, s. 74). Des Jardins *Çevre Etiği* adlı kitabında, çevre etiğini “İnsanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesi.” şeklinde tanımlamıştır. Çevre etiği, ahlak kuralları ile doğal dünyaya karşı davranışımızın nasıl olması gerektiğini bize gösterir. Bir çevre etiği kuramı bu kuralların neler olduğunu belirler, insanların kendilerine ve diğer canlılara karşı sorumlulukları bulunduğunu açıklar, neden bunlardan sorumlu olduğunu gösterir (Des Jardins, 2006, s. 46). Çevre etiği konusunda çalışmaları olan Huriye Martı da çevre etiğini şu şekilde tanımlamıştır: “Çevre ahlaki insan davranışlarının, insanlar ve insan dışındaki canlı varlıklar üzerindeki etkilerini ahlaki açıdan inceleyen, bu davranışların ahlaki kurallara bağlı olarak gelişmesi gerektiğini varsayan ve isteyen ilim dalıdır.” Çevre ahlakının ayırt edici niteliği, sadece bugünün insanlar arası ilişkilerini kapsamayıp geleceği ve insan olmayan varlıklarla ilişkileri kapsayan bir yapıya sahip olmasıdır (Martı, 2014, s. 1024). Çevre etiği şimdiki mevcut problemler ve gelecekteki diğer etkilerini de kapsamaktadır. İnsan eylemleri tatlı su, balık stokları ve ormanlar gibi yenilenebilir kaynakları tehdit etmektedir ve ayrıca nükleer enerji üretimi haleflerimizin binlerce kuşağını tehlikeye atabilmektedir. Çevre felaketlerinin etkisiyle hali hazırda otuz milyondan fazla göçmen oluşmuştur. Eğer gereken önlemler alınmazsa bu sayının daha da artması beklenmektedir. Bu felaketler önlenmediği sürece gelecekte daha da alevlenmesi muhtemeldir (Attfield, 1998, s. 210). Doğaya verilen her zarar doğa tarafından insanlara felaket olarak geri dönmektedir. İnsanlar olarak doğaya yaklaşımımızda diğer canlılara ve insanlara saygılı olmamız gerektiği düşüncesinin bilincine varmamız gerekmektedir. Doğaya karşı yaklaşımımızı birtakım ahlaki kurallarla düzenleyebiliriz. İnsan-doğa-canlı tümü birlikte yaşar. Bu zincirin kırılması durumunda diğerlerinin varlığı da tehlikeye girmektedir. Bundan dolayı çevreye bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılmalıdır. İnsan sadece şimdi yaşayan insanlara karşı değil gelecek kuşaklara karşı da ahlaki açıdan sorumludur. Bu sebeplerden dolayı çevre etiği, çevre sorunları açısından önemlidir.

Çevre etiği açısından geleneksel ahlak kuramlarına bakıldığında “ahlak daha çok şimdi ve burada” olanla ilgilenir ve insan- merkezlidir. Deontolojik, faydacı, hedonist ve benzer ahlak teorileri gelecekte karşılaşılabilecek olan problemleri ahlaki sorumluluk alanına sokmamaktadır. “İyi” kavramı insanın mutluluğunun dışına çıkmamaktadır. Ahlaki sorumluluk ise, sadece insana karşı sorumlu olmayı kapsamaktadır. Geleneksel ahlak kuramının insan merkezli olarak ele alınmasının nedeni o dönemde doğal dengeyi bütünüyle tehdit eden hataların işlenmemiş olmasındandır (Martı, 2013, s. 63). Görüyoruz ki geleneksel ahlak kuramları sadece dönemlerine göre insan merkezli bir yaklaşım sergilemişlerdir. Çevre ahlaki bu noktada bize daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Çevre ahlaki başlığının altını doldurmak için insan dışındaki varlıklara ve gelecek nesillere karşı ahlaki davranma sorumluluğumuz olup olmadığı konusunda geleneksel kuramlardan farklı düşünmemiz gerekmektedir (Martı, 2013, s. 64). Geleneksel ahlak kuramlarının dışına

çıkmanız sorunun çözümünde bize faydalı olacaktır. Günümüz sorunları açısından insan neslini sürdürebilmek için kendi kadar diğer canlıları da düşünmek zorundadır. İnsanın kendi doğasına yabancılaşmadan kişinin bir ahlak varlığı olarak sorumluluklarını yeniden ortaya çıkarması, çevre ile kurduğu ilişkinin doğaya ve diğer canlılara karşı bir değer bilinci ile yabancılaşmadan bir zemin hazırlamak gerekir (Durak & İrgat, 2014, s. 1161). Gerek ahlaki boyutta gerekse dini boyutta insan diğer diğer varlıklara karşı sorumludur. Dini kitaplarda her ne kadar doğanın insan için yaratıldığı yer olsa da bu yanlış yorumlanmıştır. İnsan kendisine nimet olarak verilmiş yaşamını sürdürdüğü doğayı korumakla yükümlüdür.

Çevreye karşı ahlaki sorumluluğa ilişkin dört tür sorumluluktan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi insanın Tanrı'ya karşı sorumluluğu, ikincisi kendine karşı sorumluluğu, üçüncüsü başkalarına karşı sorumluluğu, son olarak dördüncüsü insanın doğal çevresine karşı olan sorumluluğudur. Doğa sadece bizim yaşam serüvenimizin arka planı değildir. İnsan doğal çevresine ve diğer varlıklara karşı sorumludur. İnsan doğayı istediği gibi kullanamaz (Yasa, 2015, s. 86). Geleceğimizi tehdit eden çevre sorunları hakkında çevre ahlaki bize kendimize çekidüzen vermemiz gerektiği cevabını verir. Böyle bir meselenin fikri ve ahlaki temelleri üzerinde durmak çevre felsefesinin ve çevre ahlakının çalışma alanını oluşturmaktadır (Martı, 2013, s. 62). Çevre etiği bizim çevreyle ilişkilerimizi düzenlememize yardımcı olmaktadır. Yeterli bir şekilde çevre etiği eğitiminin verilmesi, insanlara bu duyarlılığın kazandırılması gerekmektedir. Çevre sorunlarının yıpratıcılığı karşısında tutunabilecek bir çevre etiğine ihtiyaç vardır. Sorun karşısında bulunan bir çözümün, yeterince etkin olmaması halinde, zamanla çözümsüzlüğe dönüşebilir. Böyle bir çözümsüzlükle karşılaşmamak için çevre etiği, çevre sorunlarına çözüm ararken, kendisini yenilemelidir ve geliştirmelidir (Yasa, 2015, s. 83). Çevre etiğinde doğayı ve çevreyi anlamada üç tür merkeze alıştan söz edilebilir. Bunlardan bir tanesi Tanrı'yı merkeze almaktır. İkincisi doğa merkezliktir. Bu durum, dünya bir han, biz ise konumuz. Üçüncü olarak insan merkezlik açısından ise, ben doğanın canıyım, doğa benim canım değil şeklindeki bir ifade örnek verilir (Yasa, 2015, ss. 88-89). Çevre etiği dünü, bugünü ve yarını kapsayacak şekilde ele alınmalıdır. Geçmişte neler yapıldı, bugün neler yapılabilir, gelecekte olası sorunlara karşı ne gibi önlemler alınabilir şeklinde bir değerlendirme yapılmalıdır. Doğaya bir değer olarak bakmak bireye doğayı korumak ve zarar vermemek şeklinde bir sorumluluk yüklemektedir. Günümüzde insanı merkeze alan antroposentrik ilişki, sadece insanı değer olarak görmekte, onun dışındaki canlılara bir değer vermemektedir. Bu tür bir anlayıştan kurtulmak için antroposentrizmden ekosentrizme ve teosentrizme geçiş yapılmalıdır. İnsana karşı sorumluluk aynı zamanda tabiata ve çevreye karşı da olmalıdır. İnsanı kutsallaştıran antroposentrik görüşten uzaklaşmalı, insana, Allah'a ve çevreye karşı olan sorumluluklar birbirinden ayrı tutulmamalıdır. Aynı şekilde tabiatı da kutsallaştırmak insanları ekofaşizme sürükler, tabiatı bir Tanrı gibi görmemeliyiz. İnsan hem Allah'a karşı hem de tabiata karşı sorumlu olmalıdır. İnsan-doğa- Tanrı arasında ontolojik değil, ahlaki bir ilişki kurulmalıdır (Sambur, 2014, s. 262). Küresel problemler parçacı bir yaklaşımla çözülemez. Kirliliğin sınırı bulunmadığından ve global birleşmelerle çıkar gözetmeden çözümlenmelidir. İnsanlık olarak bizler hepimizin bir ailenin içinde olduğumuzu, yani bizlerin küresel vatandaşlar olduğumuzu kabul etmemiz gerekmektedir. Her bir birey bütün çevrenin iyi olması için görevini yerine getirmelidir ve bu küresel vatandaşlık tüm canlılara yayılmalıdır. Diğer canlılarla bütüncül bir ekolojik piramidi paylaşmaktayız ve birbirimize bağımlıyız (Lee, 2014, s. 2). Kısaca ifade etmek gerekirse, doğayı insan merkezli ele almak

her ne kadar yanlış ise canlıları merkeze almanın da o derece yanlış olacağı sonucuna varılabilir. Ne doğayı ne de insanı ön plana çıkarma bizim sorunumuzu çözmeyecektir.

Görüyoruz ki, sanayileşmenin, tüketim çılgınlığının artması, şüphesiz çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. İnsanlar doğaya zarar verdikçe aslında doğadan çok kendilerine zarar vermektedir. Bu zarar verme gelecek nesillerimiz için de tehlike göstermektedir. İnsanlar olarak doğaya karşı sorumluluğumuzu unutmuş durumdayız. Bütün bunlardan hareketle konumuz açısından inceleyeceğimiz "Wall-e" filmini çevre kirliliği, tüketim çılgınlığı, gelecek nesilleri bekleyen tehlikeler ve çevreye karşı sorumluluğumuz açısından kısaca değerlendirelim.

"Wall-e" Filmi ve Çevre Kirliliği Açısından Düşündürdükleri

Pixar stüdyolarında yapılmış olan Wall- e filmi 2009 yılında en iyi animasyon filmi Oscar ödülünü almıştır, ayrıca bilim kurgu filmi olarak da değerlendirilmektedir. Wall-e filmini seçmemizin nedeni filmin çevreci ve anti-tüketimci bir film olmasıdır. Filmde tüketim çılgınlığına ve insanların yaşadığı doğal çevreye verdiği zararlara dair sert eleştiriler aktarılmıştır. Filmde geçen olaylar günümüzden yaklaşık yedi yüz yıl sonrasına işaret eder. Kurgu dikkate alındığında Dünya yaşanmaz bir haldedir. İnsanlar BnL adlı bir mega şirkete ait uzay gemisi ile Dünya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. Filmde bir çöp presleme robotu olan Wall-e'nin insanlardan geriye kalan atıkları istifleyerek yaptığı kocaman çöp kuleleri göze çarpmaktadır. Wall-e dünyada yalnız kalmış bir böcek gibi yaşayan bir robottur. Wall-e her zamanki gibi çöpleri preslemeye giderken üzerinden geçtiği "Aşırı çöp dünyayı kapladı, dünya çapında acil durum ilan edildi." yazan bir gazete parçası bize durumun ne derece kötü olduğunu kısaca özetlemektedir. Wall-e ilgisini çeken çöpleri barınağına götürüp saklamaktadır. Yine bir gün çöplerin arasında bir ayakkabı içinde bulunduğu bitkiyi barınağına götürür. Bu Wall-e'nin gördüğü ilk bitkidir ve onu barınağında saklamaya başlar. Asıl hikâye de bu bitkinin bulunmasıyla başlamaktadır. Dünyayı hunharca tüketmiş yaşanmaz hale getiren insanoğlu yaptıkları sonucunda uzaya çekilmiş tüketim çılgınlığına devam etmektedir. Yaşadıkları uzay gemisinin reklamı şu şekildedir: "Etrafınızda fazla çöp mü var? Uzayda hâlâ çok boşluk var. BNL uzay gemileri her gün seferde. Siz yokken dünyayı temizleriz biz de. BnL filusunun baş tacı aksiyon 5 yıllık yolculuğunuzu yirmi dört saat servisle tam otomasyonlu mürettebatla geçirin. Durmak bilmeyen eğlenceler, nezih yemekler ve uçan sandalyelerle büyük anneler bile eğlenceye katılabilir. Yürümeye hiç gerek yok. Aksiyon on yıldızlı, uzay gemilerinin yıldızı. Sizler için BNL ile uzay sonsuz bir eğlence olacak." Bu reklam filmi bize dünyanın artık yaşanmaz bir alan olduğunu göstermektedir. Uzaya çekilen ve uzay gemisinde yaşayan insanlar dünyada Wall-e'nin bulmuş olduğu bitkinin peşine düşmüşlerdir ve dünyaya bir uzay aracı göndermişlerdir. Bu uzay aracı, dünyaya modern bir robot bırakarak geri dönmüştür. Uzay aracını gören Wall-e şaşkındır ve robot onun ilgisini epey çekmiştir. Başlangıçta robotun dikkatini çekmek için çok çabalasa da sonunda Eva adındaki bu robotla tanışıp arkadaş olmayı başarmıştır. Wall-e, Eva'yı evine götürür ve ona insanlardan kalan çöplerden oluşturduğu koleksiyonunu gösterir. Eva hepsini tek tek inceler. Wall-e son olarak ayakkabı içindeki bitkiyi gösterince bitki Eva'nın içine depolanır. Eva çalışmaz hale gelir ve Wall-e, Eva'yı tekrar aktif hale getirmek için çabalar ama çabaları sonuçsuz kalmıştır. Eva'yı bırakan uzay gemisi geri gelip Eva'yı almıştır. Eva'dan ayrılmak istemeyen Wall-e ve arkadaşı böcek uzay aracına tutunarak dünyadan uzaya olan maceralarına başlamaktadırlar.

Uzay aracındaki manzara her ne kadar günümüzde insanların hayallerini süslese de durum sanılandan daha da vahimdir. İnsanlar uçan lüks koltukların üstünde yaşamaktadırlar. Önlerinde tabletler, bilgisayarlar vardır. Yanlarında duran insanlarla bile, o kişinin yanında olduğunun farkına varmadan, tablet aracılığıyla iletişim kurmaktadırlar. Robotlar insanların her türlü hizmetlerini yapmaktadır. Artık insanlar şişmanlıktan hareket edemez haldedir. Bardaklardan hazır beslenmekte ve düğmelerle kıyafet değiştirmektedirler.

Uzay gemisinin kaptanı dünyadan gelen bitkiyi incelemek istemektedir. Eva ile birlikte uzay gemisine giden Wall-e, Eva'nın peşinden ayrılmamaktadır ve o da kaptanın odasına girmiştir. Kaptan Eva'nın içindeki bitkiyi olumlu rapor olarak almıştır. O sırada Wall-e ile karşı karşıya gelmiştir. Wall-e'nin elinden kaptanın eline toprak parçacıkları bulaşmıştır. Kaptan eline bulaşan toprak parçacığının ne olduğunu merak eder ve robotlardan birinden toprağı analiz etmesini ister. Robot analiz sonucu toprağı, "yabancı madde" olarak tanımlamıştır, bu yabancı madde üç doğal elementin çeşitli miktarlardaki karışımından meydana gelmektedir ve genel olarak toz, çamur ve toprak olarak bilinmektedir. Bu durum karşısında kaptan şaşkınlığını gizleyemez ve bilgisayardan toprağı tanımlamasını ister. Kaptan, "Toprak, gökyüzü ve denizden ayrı olarak dünya yüzeyini kaplayan madde." cevabını alır. Bu kez de denizi tanımlamasını ister ve dünya hakkında bilgi edinmeye devam eder. Bitkilerin toprağı ekilip biçildiğini yiyecek yetiştiğini keşfeder. Kaptan asıl yerinin Dünya olduğunu düşünmeye başlar. Kaptan merakla dünyanın şimdiki halini incelemeye başlar; ama gördükleri karşısında çok şaşırır. Daha önce video kayıtlarından izlediği yeşillikli, mavi denizi ve mavi gökyüzü olan Dünyayı değil; çöp yığınlarından oluşan kara Dünya'yı görür. Kaptan "Mavi gökyüzü nerede? Çimenler nerede?" diye hayretler içinde sorgular. Filmin devamında otomatik pilot kaptana büyük sırrı açıklar. Kaptan, "Dünyayı temizleme işlemi başarısız oldu. Giderek artan zehirli maddeler Dünya'yı yaşanamaz hale getirdi. Yeniden kolonileştirme işlemi iptal etmek zorundayız. O yüzden şimdilik rotanızda kalın. Bu sorunu halletmeye çalışmaktansa herkesin uzayda kalması daha kolay olacak." açıklamasını büyük bir üzüntü içinde dinler.

Kaptan yine de dünyaya dönmeleri gerektiğini düşünmektedir. Bir tane bitki hayatını sürdürebildiyse yine yaşamın orada olabileceği umudunu taşımaktadır. "Asıl evimiz orada bir yerlerde, şimdi başı dertte, burada öylece durup hiçbir şey yapmadan oturamam. Hayatta kalmayı değil yaşamayı istiyorum." diye düşünmektedir ama buna otomatik pilot izin vermemektedir. Kaptan ve otomatik pilot arasında çıkan arbede sonucu gemide birçok teknik aksaklık çıkar. Bu çıkan aksaklık sonucu insanların yaşadıkları koltuklar bozulur, tabletleri kapanır, yürümesini bile unutan insanlar birbirlerinin farkına varırlar. En önemlisi de insanlar, insan olduklarının farkına varmışlardır. Film mutlu sonla bitmektedir. Makinelerle çıkan çatışmayı insanlar kazanmıştır ve dünyaya geri dönüş yapılmıştır. Şişmanlıktan yürümesini bile unutan insanlar dünyada yürümeye başlamıştır, bitkiyi dikip çoğaltarak, su kuyuları açarak, dünyayı yeşerterek tekrar yaşanabilecek bir alan haline getirmişlerdir.

Wall-e filmi eleştirmenler tarafından ütopya olarak değerlendirilse de günümüzdeki bilimsel ve teknolojik gelişmelerden hareketle, filmdeki gibi bir yaşam tarzının ütopya olmaktan çıkıp gerçek olmasının çok yakın olacağını söyleyebiliriz. Ütopya, ideal bir toplum düzeni ya da yönetim biçimi ortaya koyan tasarım; hayali bir toplumsal düzen sunan yazın türü olarak tanımlanmıştır (Cevizci, 2005, s. 1682). Artık uzayda ya da başka bir gezegende

yaşama fikri hayal olmaktan çıkmıştır. Yeni şeyler keşfetmeye meraklı olan insanlar kendi dünyalarının sınırlarını aşarak uzayı ve diğer gezegenleri keşfetmenin peşine düşmüşlerdir. Bu yaşam arayışı, önceleri sadece merak olarak başlamıştır; ama günümüzde ihtiyaç duyulduğu takdirde yeni yaşam alanları için alternatif olarak düşünülmektedir. Günümüzde yapılan çalışmalarda teknolojinin gelişmesiyle birlikte şimdiye kadar sadece astronotların ve uzay mekiklerinin yapabildiği uzay yolculuğunu bütün insanlığa açabilmek için büyük çalışmalar vardır. Rusya’da yapılan çalışmalar uzay yolculuğundan ziyade uzay tatiline yöneliktir. Bir Rus firması olan Orbital Technologies 2016 yılında beş günlük tatil için uzay oteli hizmeti başlatmanın planlarını yapmıştır. Buna göre, araştırmacılar, profesyonel astronotlar yörüngede bulunan Ticari Uzay İstasyonu’nda konaklayacaklardır. Anılan proje kapsamında şimdilik dört odalı, yedi kişilik kapasiteye sahip bir uzay oteli yapılması planlanmaktadır (İlk Uzay Oteli 2016 Yılında Müşterilerini Ağırlayacak, 2011). Günümüz açısından bakıldığında uzayda tatil fikri kulağa çok hoş gelmektedir. Şimdilik tatil planları kurulsun da, tüketip, yaşanmaz hale getirdiğimiz Dünya’yı tıpkı Wall-e filmindeki gibi terk edip gitme düşüncesi de yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır.

Gezegemizin nüfusunun artmasıyla ve kaynakların yetersiz kalması sonucunda insanlar dünyanın ötesine bakmaya başlamışlardır. Space X adlı uzay turizmi girişimcisi olan ElonMusk “Herhangi bir felaket halinde insanlığın varlığını korumak için birçok gezegende yaşam olanağının araştırılması gerektiği düşüncesini söylemiştir. Bunu başarmak artık günümüzde hayal olmaktan çıkmıştır. Eski astronot Jeffrey Hoffman’a göre Güneş Sistemi’ne yakın birkaç yere gidebilecek teknolojiye sahibiz. Hoffman: “ Ay az ötemizde, Mars ise hiç de uzak değil. Bu yolculukların yapılmasını sağlayacak bazı adımların atıldığını görmek mümkün.” ifadelerini kullanmıştır (Robson, 2014). Wall- e filmi açısından bu ifadeleri değerlendirecek olursak; çevre kirliliği, nüfus artışı, tüketim çılgınlığı henüz filmdeki boyuta ulaşmamıştır; ama ulaşması kaçınılmazdır. Dünya çapındaki yeterli önlemleri almadığımız takdirde tıpkı filmdeki gibi bizler de bir gün uzay gemimize binip dünyayı arkamıza bile bakmadan terk edip gidebiliriz. Bunun olasılığı özellikle Mars’ta su bulunmasıyla daha da artmıştır, bir ütopya olmaktan çıkmıştır. İnsanlık tarihi 2015 yılında Mars’ta su bulunmasıyla yeni bir yaşam alanı isteğini körüklemiştir. ABD’nin başkenti Washington’daki NASA Mars’ta dönemsel olarak akan su olduğuna dair kanıtlar olduğunu açıklamıştır. Mars keşif projesi kapsamında sıvı, akışkan ve tuzlu bir yapıya sahip su bulunduğunu gösteriyor. Bu büyük keşif Marsta hayatın en önemli parçalarından birinin bulunduğunu göstermektedir. Uzayda yaşama fikri insanların uzun zamandan beri hayallerini süslemektedir. Yine yapılan açıklamada Mars’a gönderilmesi planlanan insanların bulunan bu su sayesinde işlerinin çok kolaylaşacağı, suyun içindeki hidrojen ve oksijenin ayrıştırılarak, roket yakıtından, Mars yüzeyindeki insanlar için kritik olan suya kadar çok sayıda ihtiyacın karşılanabileceğinin altı çizilmiştir (Mars’ta Sıvı Halde Su Bulundu! Google Marsı Doodle Yaptı, 2015). NASA’nın bilim misyonu yöneticisi John Grunsfeld Washinton’da düzenlediği basın toplantısında bu son buluşun Marsta yaşamın mümkün olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Yine aynı şekilde NASA’nın Mars projesinde görevli bilim adamlarından, Arizona Üniversitesinden Alfred McEwen’a göre ise yaşam olasılığı çok yüksektir. Öncelikle 2020 yılında gezegene bir uzay aracı göndermek, 2030 yılında da insanlı uzay aracı göndermek planlanmaktadır. Ama bunun için öncelikle uzay araçlarının güzelce sterilize edilmesi gerekmektedir (Mars’ta Akan Su Keşfi Neyi Değiştirebilir?, 2015). İnsanların Mars’a gitme düşüncesiyle ilgili iki tür proje vardır.: Bunlardan biri Mars’ı ziyaret etmek, diğeri ise Mars’a yerleşmektir. Bir Hollanda projesi olan

Mars One'da göçmenler dönmek üzere Mars'a yerleşeceklerdir. NASA'nın Orion Projesinde Astronotlar Marsa gidecekler ve 6 ila 18 ay kaldıktan sonra döneceklerdir. Emekli astronot James F. Reilly Mars'a yolculuğun yaklaşık on sekiz ay süreceğini söylemiştir. Ayrıca Reilly; Marsta ağaçları, çiçekleri, arazileri süsleyen yeşil bitkileri, öyle futbol stadyumlarında alıştığımız yeşil çimenleri de bulamazsınız ifadelerini kullanmıştır (Demircan, 2015). Uzaya ya da Mars'a gitme düşüncesi yapılan bilimsel çalışmalar ve araştırmalara göre çok yakın bir tarihte gerçekleşecektir. İlk başlarda Orion projesindeki gibi astronotların araştırma amaçlı ziyaret edip dönebileceği ya da tatil, seyahat amaçlı gidileceği planlanmıştır. Bu plan zamanla Dünya'nın zarar görmesi, nükleer, kimyasal her türlü önlemez kirlilikten durumunda Mars One projesindeki gibi tamamen göçmen olarak uzaya yerleşme fikrine dönüşmüştür. Dünyayı terk edip uzayda başka bir gezegene yerleşme fikri film konusu ya da hayal ürünü olmaktan çıkmıştır.

Bunun yanı sıra bazı uzmanlar ise uzay araçlarıyla uzayda koloniler kurmak yerine bir gezegende ya da Ay'da yapay bir biyosfer yaratarak yaşam alanı oluşturma fikrini öne sürmektedirler. Bu konuda Mars ilgi odağı olmuştur ve 2025 yılına kadar orada yeni bir medeniyet yaratılmasını hedeflemektedirler. Hollandalıların 2012'de Mars One projesini başlatmışlardır ve 200 bin başvuru yapılmıştır. Mars koloni taşıtı ile Kızıl Gezegen insan taşımının yöneticisi olan Musk'ın da Kızıl Gezegen'e yolcu taşıma hedefleri arasındadır (Robson, 2014).

Yine Mars'la ilgili olarak uzayda yaşam için bitki yetiştirme konusunda dünyada yüksek irtifalarda sadece yosun yetiştiğini Mars'ın da Everest'in yaklaşık üç katı olduğunu bundan dolayı genetik mühendislerinin bitkilerin dayanıklılığını artırarak Mars'ta da bitki yetiştirilebileceğine değinilmiştir (Mars'ta Sıvı Halde Su Bulundu! Google Marsı Doodle Yaptı, 2015). Özellikle Mars'taki bitki yetiştirme sorusunun yanıtını astronotlar da merak etmektedirler. Bu sorunun cevabını almak için Uluslararası Uzay İstasyonunda VEG-01 projesiyle sebze yetiştirmeyi denediler. Astronotlar uzay istasyonunda kırmızı marul yetiştirirlerse yüksek radyasyon içeren Mars toprağında bile bitki yetiştirmeyi öğrenmiş olacaklardır (Demircan, 2015).

SONUÇ

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler hayatımıza avantajlar getirirse de beraberinde dezavantajlar da getirmiştir. Wall- e filmindeki insanlar tabletlere, bilgisayarlara bağımlıdır. Günümüzde de insanlar vakitlerinin çoğunu akıllı telefon, tablet, bilgisayar gibi elektronik cihazların başında geçirmektedirler. Bu tür cihazların daha da gelişmesi bizleri filmdeki gibi tamamen elektronik ekranlara bağlayabilir. Bu tür cihazlar hayatımızı kolaylaştırırsa da hayatımızdan da birçok güzelliği beraberinde götürmektedir. Filmde insanlara hizmet eden, temizlik işlerini yapan, kıyafet giydiren, uyku saatlerinde insanları uyutan birçok robot vardır. İnsanlar hayattan kopmuş, yanındakileri bile göremeyecek bir yaşam sürdürmektedirler. Günümüz insanı da günlük işlerini kolaylaştırmak için robotlar yapmaktadırlar. Henüz hayatımızda bu robotlar yaygın olmasa da hayatımıza girmeleri teknolojinin hızıyla an meselesidir. Günlük işlerimizde robotların işlerimize yardım etmesi kulağa hoş gelse de bunun üzerine düşününce bunun o kadar da hoş olmadığını kolayca anlayabiliriz. Robotların gündelik hayatımıza hizmet edici olarak girmesi herhalde tüketim çılgınlığında ulaşacağımız son nokta olacaktır. İnsanlar önce doğayı tüketecek, sonra makineleri tüketecek ve en son olarak da insan olmanın gereğinin dışına çıkarak kendilerini tüketeceklerdir.

Çılgınca tüketen insan dünyanın yaşanamaz hale gelmesi durumunda uzayda ya da bir gezegende yaşama fikri ile bitki ıslahı çalışmaları başlamıştır. Filmdeki gibi dünyanın çöple kaplanması ya da herhangi bir nükleer facia yaşanabileceği düşüncesi uzayda bitki yetiştirme fikrine insanları yöneltmiştir. Bitki ıslahının başarılabilmesi durumunda filmdeki gibi beslenme amaçlı haplar alınması insanların varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olacaktır. Günümüzde az da olsa bu tür haplar askeri meslekler gibi alanlarda mevcuttur. Bu tür bir beslenme tarzı hayatımızı sorunsuzca sürdürmemizi sağlasa da doğa da insanlar için bulunan nimetlerden mahrumiyet insan için bir eksikliği barındırmaktadır. İnsanların beslenmesi tamamen haplarla yapılırsa insanlar yemek yemenin verdiği hazdan, damak tadından mahrum kalacaklardır.

İnsan doğasına uygun yaşamalıdır. Filmde dikkatimizi çeken bir nokta da Kaptan'ın "Asıl evimiz orada bir yerlerde, şimdi başı dertte, burada öylece durup hiçbir şey yapmadan oturamam. Hayatta kalmayı değil yaşamayı istiyorum." şeklindeki can alıcı sözleridir. Dünyadan ayrılalı yedi yüz yıl olmuştur. Filmin kıyamet sonrası bir dönemi anlattığı şeklinde yorumları vardır. Filmi izleyince asıl kıyameti normal bilinen kıyamet düşünceleri dışında insanların yaptığını anlıyoruz. İnsanlar dünyayı kendileri yaşanamaz hale getirmişlerdir ve en sonunda uzayın derinliklerine çekilmişler dünyaya has toprak, yeryüzü, deniz, orman ifadelerini unutmışlardır. İnsan içine doğduğu doğadan uzaklaşarak, kendinden kopmuştur. İnsanlık olarak olası felaketler sonucu dünyayı terk edebiliriz, kendimize yeni alanlar bulabiliriz, bu artık hayal değildir. Yaşamımızı bir şekilde sürdürebiliriz; ama yaşamayız, tıpkı kaptanın dediği gibi. Varlık bir şekilde devam eder ama buna ne kadar yaşam diyebiliriz, bu sorgulanmalıdır ve çevre sorunlarının bir ahlak sorunu olduğu unutulmamalıdır. İnsan olarak amacımız sadece varlığımızı sürdürmek değil; insan olmanın gerektirdiği gibi, fitratımıza uygun yaşamamız olmalıdır.

Film insanın asıl evine dönmesiyle mutlu sonla bitmiştir ama gerçekte insanlar bu kadar şanslı olamayabilir. Bu sebeple uzaya çıkma düşüncesinden önce bize emanet edilmiş doğayı, canlıları korumak, onlara sahip çıkma düşüncesi zihinlerimize yerleşmelidir. Uzaya, başka gezegenlere gitme, yolculuk etme düşüncesi sadece insan merakını giderme yeni yerler keşfetme, tanıma olarak kalmalıdır, yaşam alanı olarak düşünülmemelidir. Bizim asıl evimiz Dünya'dır. Astronot James Reilly'nin dediği gibi orada futbol sahalarının çimenleri yok, yeşillik yok, deniz yok. Doğayı tüketerek doğada bize verilmiş birçok estetik güzellikten mahrum kalmamalıyız.

KAYNAKÇA

Attfield, Robin. (1998). Environmental Ethics and Intergenerational Equity. *Inquiry*, 41(2), 207-222.

Ahmet, Cevizci. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Committee on Ecological Impact of Climate Change [CEICC]. (2008). *Ecological Impacts of Climate Change*, The National Academies Press, Washington, D.C.

Çelik, Yalçın. Beste & Demirarslan, Kazım. Onur. (2014). Global Ekolojik Sorunların İrdelenmesi. *Adıyaman İkinci Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2014, Adıyaman. (s.200-209.)

Demircan, Kozan. (2015) *Mars'a Gidenler Nasıl Yaşayacak? Astronot James Reilly Anlatıyor.* <http://khosann.com/marsa-gidenler-nasil-yasayacak-astronot-james-reilly-anlatiyor/> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 08. 04. 2017)

Des Jardin, Joseph. R. (2006), *Çevre Etiği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Durak, Nejdet & İrğat, Muhammet. Bir Çevre Problemi Olarak Değer Erozyonu: Yabancılaşma ve Değersizleştirme Bağlamında İnsan-Çevre İlişkisi. *İSEM İkinci Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2014, Adıyaman. (s. 1155-1163.)

İlk Uzay Otelini 2016 Yılında Müşterilerini Ağırlayacak. (2011). <https://www.donanimhaber.com/diger-bilim-ve-teknoloji/haberleri/ilk-uzay-oteli-2016-yilinda-musterilerini-agirlyayacak.htm> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 08. 04. 2017)

Kaypak, Şafak. (2013) Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 17-34.

Keskin, İbrahim. 2014. *İslamın Kulluk Bilinci ve Ekolojik Krize Yönelik Sosyolojik Bir Yaklaşım*” *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*, Gaziantep. (s.187-200)

Lee, Shui Chuen. *The Possibility of a Global Environmental Ethics: A Confucian Proposal.* <http://in.ncu.edu.tw/~phi/teachers/lsc/docs/The%20Possibility%20of%20a%20Global%20Environmental%20Ethics%20A%20Confucian%20Proposal.pdf>, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 28.11.2014.)

Jamieson, Dale. (2008). *Ethics and the Environment an Introduction*, New York: Cambridge University Press.

Mars'ta Akan Su Keşfi Neyi Değiştirebilir? (2015). http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150929_mars_su adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 08. 04. 2017)

Mars'ta Sıvı Halde Su Bulundu! Google Marsı Doodle Yaptı. (2015). <http://www.milliyet.com.tr/nasa-bugun-mars-a-dair-cok-onemli-gundem-2123675/> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi:08.04.2017).

Martı, Huriye.(2014). Çevre Ahlakı ve Eğitim: Çevre Kirliliği Mi, Bilinç Kirlenmesi Mi? *İSEM İkinci Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2014, Adıyaman. (s.

Martı, Huriye. (2013). *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Payam, Murat. (2014). Daha Güvenli Bir Çevre Oluşturmada Ahlakın Etkisi. . *İSEM İkinci Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildirileri Metinleri*, 24-26 Ekim 2014, Adıyaman. (s.

Robson, David. Uzayda Yaşam Mümkün Olacak Mı? *BBC Future*, [2014](http://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2014/10/141020_vert_fut_uzay_kolonileri), http://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2014/10/141020_vert_fut_uzay_kolonileri, adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 08. 04. 2017)

Sambur, Bilal. (2014). Çevrede Büyük Paradigma Değişikliği: Teo-Antroposentrik Yaklaşım. *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*, Gaziantep.

Yapıcı, Süleyman. (2011). *İslam ve Çevre İnsan ve Çevre*, Ankara: Anıl Grup Matbaacılık Yayıncılık.

Yasa, Metin. (2015). *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları II Din ve Felsefe*. Ankara: Elis Yayınları.